

Οι προοπτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης σήμερα.

Μια νέα ευρωπαϊκή πολιτική είναι αναγκαία

του

Κώστα Σημίτη,

Πρ. Πρωθυπουργού

Η χρηματοοικονομική κρίση του 2007, αλλά και η κρίση του δημοσίου χρέους του 2009 συνέβησαν σε μια εποχή κατά την οποία στην Ε.Ε. κυριαρχούσε η συντηρητική αντίληψη της αποφυγής νέων πρωτοβουλιών. Κατά την τότε επικρατούσα γνώμη, η Συνθήκη της Λισσαβόνας του 2007 είχε συμπεριλάβει όλες τις αναγκαίες μεταβολές των θεσμικών ρυθμίσεων και άλλες αλλαγές δεν θα έπρεπε να επιδιωχθούν.

Επικρατούσε στην Ένωση μεταρρυθμιστική κούραση σε αντίθεση με την κινητικότητα της τελευταίας δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα. Οι αιτίες ήταν διάφορες. Η ένταξη των δέκα νέων μελών το 2003 πολλαπλασίασε τις δυσκολίες των συνεννοήσεων και τα εμπόδια στη λήψη των αποφάσεων της Ένωσης. Οι νέες χώρες που ανήκαν παλιά στο χώρο επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης αντιδρούσαν και αντιδρούν σε ενοποιητικές προσπάθειες και την εφαρμογή κοινών κανόνων. Το μόνιμο επιχείρημά τους ήταν: «Δεν γίναμε μέλη της Ένωσης για να αντικαταστήσουμε τη Μόσχα με τις Βρυξέλλες». Η Γαλλία και η Γερμανία είχαν πείσει για τη διεύρυνση της Ένωσης με την ελπίδα ότι θα αποκτούσαν νέες αγορές και νέους συμμάχους. Οι νέες χώρες θεωρούσαν όμως ότι ο κατ' εξοχήν συμπαραστάτης τους ήταν οι ΗΠΑ και εξέφραζαν αμφιβολίες και αντιρρήσεις για την ευρωπαϊκή πολιτική.

Από το 2001 και μετά άρχισε να αλλάζει η σύνθεση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Η σοσιαλδημοκρατική πλειοψηφία αντικαταστάθηκε βαθμιαία. Επικράτησαν κυβερνήσεις στη Γερμανία, στη Γαλλία και στην Ιταλία που δεν είχαν πια το ίδιο ενδιαφέρον για τα ευρωπαϊκά πράγματα. Η προσοχή τους ήταν στραμμένη στα εσωτερικά τους προβλήματα. Αλλά και στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή την πλειοψηφία αποτελούσαν επίτροποι που ανήκαν σε συντηρητικά κόμματα. Η γραμμή «όχι άλλες αλλαγές, αρκετά έγιναν» εξέφραζε τόσο τις κυβερνήσεις όσο και τα κοινοτικά όργανα. Ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής είχε επανειλημμένα τονίσει ότι επιδίωξή του είναι η σταθεροποίηση και όχι οι μεταρρυθμίσεις. Η

σκέψη, μιας συνεχούς μελέτης της λειτουργίας της ONE και η συμπλήρωση των Συνθηκών με ρυθμίσεις που θα αφορούσαν τα νέα προβλήματα εγκαταλείφθηκε. Το νόμισμα ήταν ένα θέμα των υπουργών οικονομικών και των κεντρικών τραπεζών. Ένα τεχνικό θέμα με το οποίο δεν θα έπρεπε να ασχολούνται οι πρωθυπουργοί. Δεν υπήρχε όραμα. Στόχος της πολιτικής ήταν τα μικρά βήματα για την αντιμετώπιση των άμεσων προβλημάτων. Η Ένωση έπασχε από «βραχυπροθεσμισμό».

Οι πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που επικράτησαν μετά το 2004 επέτειναν αυτή την τάση. Έστρεψαν την προσοχή αποκλειστικά στα προβλήματα της ενιαίας αγοράς και του ενιαίου νομίσματος. Οι πολιτικές για την ανάπτυξη των κρατών μελών κρίθηκαν ασυμβίβαστες με την επιδιωκτέα πολιτική. Η αύξηση της χρηματοδότησης της Ένωσης ώστε να πραγματοποιήσει έργα ματαιώθηκε. Επικράτησε η άποψη ότι η σύγκλιση θα πρέπει να επιδιωχθεί από το κάθε κράτος μέλος με τα δικά του μέσα και όχι με πολύπλοκες παρεμβάσεις της Ένωσης. Η δημοσιονομική κρίση που άρχισε το 2007 ενίσχυσε αυτή την άποψη.

Η διάθεση της Ένωσης, όταν άρχισε η κρίση, έτεινε στην διατήρηση της εμπεδωμένης κατάστασης, στην αποφυγή παρεμβάσεων, στην υπεράσπιση της άποψης, ότι οι αυτόματοι σταθεροποιητές των αγορών θα λύσουν τα προβλήματα. Το κλίμα ήταν εχθρικό προς τους «ταραξίες» που προκαλούσαν αμφιβολίες για το κοινοτικό οικοδόμημα με τα προβλήματα που δημιουργούσαν. Το λάθος ήταν δικό τους και όχι της Ένωσης. Παρά τις συνεχείς δηλώσεις, ότι επιδίωξη είναι μια ενωμένη Ευρώπη, η πολιτική ενοποίηση και η κοινή ευρωπαϊκή πολιτική ήταν αποφευκτέοι στόχοι. Αποδεκτή επιδίωξη ήταν μόνο η ελεγχόμενη με τη διακυβερνητική συνεργασία σύγκλιση.

Πολύ σύντομα οι οικονομικές εξελίξεις αποκάλυψαν μία αλήθεια που συγκάλυπταν οι μέχρι τότε τοποθετήσεις υπέρ της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης. Ο δρόμος προς την ενοποίηση ήταν και θα είναι δύσκολος, διότι η πολυπλοκότητα του έργου και οι πολλές διαφορές μεταξύ των συμμετεχόντων δεν βοηθούν στη διαμόρφωση μιας συγκροτημένης θεώρησης του επιτεύξιμου τελικού αποτελέσματος. Κάθε βήμα προς την ενοποίηση συνεπάγεται διαφωνίες και διαμάχη μεταξύ διαφόρων ιδεολογιών, σκοπών και συμφερόντων. Οι συμβιβασμοί, οι εξαιρέσεις και οι επιδιώξεις ώστε να διατηρηθεί η υφιστάμενη κατάσταση σταματούν την πρόοδο της προσπάθειας. Η ευρωπαϊκή ενοποίηση προϋποθέτει όμως κίνηση, αλλαγές. Δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί χωρίς αντιπαραθέσεις και ουσιαστικές μεταβολές.

Η Ελλάδα ήταν η αφορμή της κρίσης της Ευρωζώνης, όχι όμως η αιτία της. Η αιτία βρίσκεται στο ότι η Ευρωζώνη είναι μια πλήρης νομισματική ένωση, αλλά μια ατελής οικονομική και δημοσιονομική ένωση χωρών-μελών με διαφορετικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά, μια ένωση των ώριμων οικονομιών του Ευρωπαϊκού Βορρά και των λιγότερο ώριμων οικονομιών του Ευρωπαϊκού Νότου. Η τρέχουσα κρίση είναι κατά ένα μικρό μόνο ποσοστό κρίση δημοσίου χρέους, και αυτό αφορά κυρίως την Ελλάδα και την Πορτογαλία. Η ξέφρενη οικοδομική δραστηριότητα και η τεχνητή άνοδος των τιμών στην Ισπανία και στην Ιρλανδία, ο υπερδανεισμός των επιχειρήσεων στην Ιταλία, η άρνηση της Γερμανίας να αυξήσει την εσωτερική της ζήτηση ώστε να διευκολύνει τις εισαγωγές από τις χώρες του Νότου, η πτώση της ανταγωνιστικότητας των χωρών της περιφέρειας έδειξαν ότι αιτίες της ήταν επίσης η κρίση του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας, του τραπεζικού συστήματος αρκετών χωρών-μελών καθώς και κρίση ελέγχου και εποπτείας από τις δημοσιονομικές και νομισματικές αρχές της Ευρωζώνης. Ιδίως στις περιπτώσεις της Ελλάδος και της Πορτογαλίας η αντιμετώπιση της κρίσης συνδεόταν με τη διάσωση των γερμανικών και γαλλικών τραπεζών, που είχαν δανείσει άκριτα υπερβολικά ποσά και διέτρεχαν κίνδυνο πτώχευσης. Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν έχει ακόμη διαμορφώσει μια συνολική πολιτική οικονομικής διακυβέρνησης, ένα νέο τρόπο αντιμετώπισης των ανισοτήτων μεταξύ του αναπτυγμένου κεντρικού πυρήνα και της λιγότερο ανεπτυγμένης περιφέρειας της, διαδικασίες για την συστηματική προώθηση οικονομικής ανάπτυξης, δεν έχει ακόμη διαμορφώσει πολιτικές που θα κατανέμουν κατά το δυνατόν ισόρροπα τις ωφέλειές της σε όλα τα μέλη. Μια οικονομία, μια αγορά, ένα νόμισμα και μια συνεχώς στενότερη συνεργασία δεν είναι δυνατά όταν ταυτόχρονα υπάρχουν 19 κυβερνήσεις που παίρνουν σχετικές αποφάσεις, 19 διαφορετικά επιτόκια, 19 φορολογικά καθεστώτα και 19 διαφορετικά δημόσια χρέη. Το όλο σύστημα καθίσταται όλο και πιο δυσκίνητο και δεν είναι σε θέση να πραγματοποιήσει το στόχο μιας ευρύτερης κοινής οικονομικής πολιτικής.

Η έλλειψη μιας γενικά αποδεκτής κατεύθυνσης για την μελλοντική εξέλιξη της Ένωσης, οι συζητήσεις και οι διαφορές που προκαλούσε η υφιστάμενη ασάφεια μαζί με τις αναποτελεσματικές προσπάθειες για τον έλεγχο της κρίσης επηρέασαν αρνητικά την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη. Αντιλαμβάνεται την ευρωπαϊκή πορεία ως πρόβλημα. Στις χώρες του Νότου ένα μεγάλο ποσοστό των πολιτών θεωρεί την εφαρμοζόμενη πολιτική σταθεροποίησης ως καταπιεστική και αδιέξοδη. Στη Γερμανία αντίθετα η κοινή γνώμη την επικροτεί. Τα τρία τέταρτα του πληθυσμού της, δεν θέλουν νέες υποχωρήσεις απέναντι στην

Ελλάδα και απορρίπτουν οποιαδήποτε νέα χρηματοδότηση. Στις άλλες χώρες, που δεν είχαν παρασυρθεί στη δίνη της κρίσης, επικρατεί δυσπιστία για τις προσπάθειες ανανέωσης του ευρωπαϊκού εγχειρήματος. Κοινή είναι η αίσθηση ότι αλλαγές των Συνθηκών θα περιορίσουν ακόμη περισσότερο τον ανύπαρκτο ρόλο των μικρών κρατών της Ένωσης.

Οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις δεν αντιπαρατέθηκαν σ' αυτές τις απόψεις. Επιπρόσθετα ανήγαγαν την καταπολέμηση της κρίσης σε ηθικό πρόβλημα θέτοντας το ερώτημα αν θα πρέπει να προστατεύονται ή όχι όσοι εργάζονται έναντι εκείνων που σπαταλούν απερίσκεπτα. Αποσιώπησαν ότι η κρίση προέκυψε κυρίως από τα διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης μεταξύ κέντρου και περιφέρειας.

Η έλλειψη μιας πολιτικής που θα πείσει για την ευρωπαϊκή προοπτική δεν αποτελεί απλώς μια καθυστέρηση στη διαμόρφωση του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Είναι η αιτία της επαναλαμβανόμενης ανησυχίας και αστάθειας των αγορών. Οι αγορές παρατηρούν την αδυναμία να λυθεί το ελληνικό πρόβλημα, την χειροτέρευση στην κατάσταση της Ισπανίας και της Ιταλίας, τις καθυστερήσεις στη δημιουργία ενός κοινού αποτελεσματικού μηχανισμού σταθεροποίησης ή τις αμφιβολίες για το ρόλο της ΕΚΤ. Διαπιστώνουν ότι υπό τις συνθήκες αυτές οι επενδύσεις τους σε ομόλογα διατρέχουν κινδύνους, τα δάνειά τους μπορούν να μην εξοφληθούν. Ζητούν περισσότερη ενοποίηση, αποτελεσματικότερη διακυβέρνηση. Τα κράτη μέλη όμως διστάζουν, οι δισταγμοί προκαλούν αναταραχές και νέες αντιδράσεις των αγορών.

Αρχή της Συνθήκης είναι ότι στο πλαίσιο της ΟΝΕ κάθε χώρα ευθύνεται μόνον για τις δικές της υποχρεώσεις και δεν είναι υποχρεωμένη να καλύψει τις υποχρεώσεις άλλων κρατών. Σε μια Οικονομική και Νομισματική Ένωση οι ενέργειες της κάθε χώρας επηρεάζουν και τις ενέργειες των άλλων χωρών. Άρα απόλυτος περιορισμός ευθύνης δεν μπορεί να υπάρξει. Η κρίση έδειξε ότι τα μέλη της Ευρωζώνης αναγκάστηκαν να εφεύρουν τρόπους για να ατονήσει ο κανόνας των Συνθηκών για την αποκλειστική ευθύνη του κάθε κράτους κάτω από την πίεση των εξελίξεων και τους κινδύνους που προέκυψαν από την αδυναμία των περιφερειακών χωρών να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους. Στην περίπτωση της Ελλάδας επινόησαν τη χρηματοδότησή της μέσω διμερών δανείων, στην περίπτωση της Πορτογαλίας και της Ιρλανδίας, τη δημιουργία ενός προσωρινού μηχανισμού σταθεροποίησης. Ο προσωρινός μηχανισμός πήρε αργότερα μόνιμη μορφή. Οι ασάφειες, οι διαφωνίες, οι ημιτελείς λύσεις, οι επανεξετάσεις των θεμάτων ήταν συνεχείς. Οι αποφάσεις για την ενίσχυση των ισπανικών τραπεζών αναθεωρήθηκαν δύο φορές. Η θέσπιση του

«δημοσιονομικού συμφώνου» εγγυάται μεν μια αποτελεσματικότερη πρόληψη κρίσεων. Αλλά δεν εξασφαλίζει την εκκαθάριση της υφιστάμενης κρίσης. Απαιτείται και η διευθέτηση πολλών άλλων προβλημάτων πέραν της τήρησης δημοσιονομικής πειθαρχίας.

Χρειάζεται ένα σχέδιο για το μέλλον, που θα δώσει στην ΟΝΕ ιδίως τη δυνατότητα να αποφασίζει πιο γρήγορα, πιο αποφασιστικά και να έχει μέσα και δυνατότητες που δεν διαθέτει σήμερα αν και αναγκαίες. Η διαφορά των επιπέδων ανταγωνιστικότητας, διοικητικής ικανότητας ή παιδείας δεν αίρεται εάν δοθούν τώρα χρήματα σε κάθε κατεύθυνση ώστε να εξοφληθούν χρέη, να χορηγηθούν εγγυήσεις ή να ανακεφαλαιοποιηθούν οι τράπεζες. Τα κύρια προβλήματα είναι εδώ και καιρό γνωστά. Είναι η έλλειψη τόσο μιας κεντρικής καθοδήγησης όσο και ένας τρόπος ένταξης όλων των χωρών στην κοινή προσπάθεια. Είναι η διαμόρφωση μιας πολιτικής που θα αντιμετωπίσει τις αιτίες των ανισοροπιών και θα συνενώσει τις επί μέρους προσπάθειες σε μια κοινή κατεύθυνση ανάπτυξης. Αυτή η πολιτική απαιτεί ένα βήμα προς μια πολύ στενότερη οικονομική και πολιτική συνεργασία για την οποία τα μέλη της Ευρωζώνης δεν είναι ακόμη ούτε ιδεολογικά ούτε πολιτικά ούτε τεχνικά έτοιμοι.

Οι υπεύθυνοι της Ευρωζώνης και της Ένωσης προβάλλουν τη σημαντική δουλειά που έγινε για να εξασφαλισθεί η δημοσιονομική πειθαρχία και η παρακολούθηση των οικονομιών των κρατών μελών. Είναι πράγματι εκτεταμένη. Όμως, όπως παρατηρήθηκε από τον Ζ. Ντελόρ, με το ευρωπαϊκό εξάμηνο, το six-pack, το two-pack, το δημοσιονομικό σύμφωνο, το Ευρωπαϊκό σύμφωνο, το σύμφωνο ανάπτυξης, τις ρυθμίσεις για τους μηχανισμούς διάσωσης και τους κανονισμούς της ΕΚΤ «ποιος είναι σε θέση να κατανοήσει ή και να διαχειριστεί το σύστημα;» ποιος μπορεί να συναγάγει με βεβαιότητα, που πρόκειται να οδηγήσει τελικά την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Οι συνθήκες που επικρατούσαν μέχρι και το 2003, όταν έγινε η διεύρυνση της Ένωσης, έχουν αλλάξει. Η Ένωση βρίσκεται σε μια «διαδικασία μετάβασης». Χαρακτηριστικά της νέας αυτής περιόδου είναι η αλλαγή των παγκοσμίων συσχετισμών, ο ρόλος της Κίνας στην παγκόσμια οικονομία, η νέα στάση της Ρωσίας, η δραστική μείωση των τιμών πετρελαίου λόγω της αύξησης της παραγωγής των ΗΠΑ, η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση, η πτώση των ρυθμών ανάπτυξης, η ύφεση και η στασιμότητα των οικονομιών σε πολλές χώρες. Στις αιτίες αυτές προστέθηκαν οι ελλείψεις και οι ατέλειες που παρουσίασε το σύστημα της ΟΝΕ, ιδιαίτερα το χάσμα μεταξύ του πυρήνα και της περιφέρειάς της· η διεύρυνση της Ένωσης σε

είκοσι επτά κράτη-μέλη, που δεν παρουσιάζουν την ομοιογένεια του αρχικού κύκλου των μελών· η ανάδειξη της Γερμανίας σε κύρια πολιτικο-οικονομική δύναμη της Ένωσης.

Οι νέες συνθήκες δημιούργησαν νέες δυναμικές και τάσεις στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα: Η προσπάθεια διαμόρφωσης νέων κανόνων ιδίως όσον αφορά την οικονομική συνεργασία οδήγησε σε εντεινόμενες αντιδράσεις κατά της μεταβίβασης εξουσιών από τα κράτη μέλη προς το κέντρο. Υπάρχει αμφισβήτηση της πολιτικής ενοποίησης. Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και ιδιαίτερα του Συμβουλίου Υπουργών των Γενικών Υποθέσεων ατόνησε. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αναδείχθηκε σε κεντρικό πρωταγωνιστή, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο απέκτησε μια πιο εμφανή παρουσία. Συνέπεια ήταν οι ισορροπίες στο θεσμικό τρίγωνο Επιτροπή-Ευρωπαϊκό Συμβούλιο- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο να μεταβληθούν. Μοχλός διαμόρφωσης της ευρωπαϊκής πολιτικής είναι πια ένας άξονας που καθοδηγείται από τη Γερμανία και παρά τις προφανείς διαφωνίες μεταξύ των χωρών που συμμετέχουν θα συνεχίσει να έχει καθοριστική επιρροή. Προέκυψαν επίσης άτυπες ομαδοποιήσεις των κρατών μελών με ειδικά συμφέροντα. Ο νέος πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής υποσχέθηκε ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα επανακτήσει τον καθοδηγητικό της ρόλο. Είναι αμφίβολο όμως, αν αυτό θα γίνει αποδεκτό από τα κράτη μέλη, που επιθυμούν τα προβλήματα να λύνονται μέσω της διακυβερνητικής συνεργασίας.

Έντονη παραμένει παρ' όλα αυτά η πεποίθηση ότι το ευρωπαϊκό εγχείρημα δεν αφορά μόνο την επίτευξη ενός ενιαίου νομισματικού και οικονομικού χώρου. Η ενωμένη Ευρώπη είναι ένα πολύ ευρύτερο σχέδιο. Προσδιορίζεται από την συνύπαρξη των ευρωπαϊκών λαών επί αιώνες, τις κοινές τους εμπειρίες, τον αλληλοεπηηρεασμό των πολιτισμών τους, τους συγγενείς τρόπους ζωής και οργάνωσης των κοινωνιών τους. Προκύπτει από την κοινότητα αξιών, γνώσεων, τις εμπεδωμένες πρακτικές συνεργασίας αλλά και τα οδυνηρά βιώματα των πολέμων και του σκοταδισμού. Συνδέεται με ένα πλέγμα αρχών, στο οποίο η δημοκρατία, η προσωπική ελευθερία, ο σεβασμός του ατόμου, η παιδεία και η συνεχώς επεκτεινόμενη γνώση παίζουν πρωτεύοντα ρόλο. Το σχέδιο αυτό αφορά την ανάγκη κοινής δράσης, το αναπόφευκτο κοινό μέλλον σ' ένα κόσμο, που αλλάζει με την παγκοσμιοποίηση και στον οποίο νέες δυνατότητες έχουν όλο και πιο καθοριστική παρουσία.

Το ευρώ δεν είναι λοιπόν μόνο αποτέλεσμα οικονομικών εκτιμήσεων ούτε επιβλήθηκε από τις αγορές για να υποτάξουν τους λαούς στις επιθυμίες τους. Ήταν ένα πολιτικά επιβεβλημένο βήμα για να επεκταθούν οι κοινές δραστηριότητες, να καταργηθούν φραγμοί

και σύνορα, να υπάρξει οικονομική σταθερότητα και ανάπτυξη. Προέκυψε ως στόχος πολύ πριν αρχίσουν οι συζητήσεις για την σκοπιμότητα και μορφή της νομισματικής Ένωσης.

Η ευρωπαϊκή ενοποίηση είναι όλο και περισσότερο αναγκαία επειδή η παγκοσμιοποίηση, έχει αυξήσει κατά πολύ την ικανότητα των αγορών να κατευθύνουν και να αποφασίζουν την πολιτική. Η ισορροπία μεταξύ της εξουσίας των αγορών και της εξουσίας των κρατικών θεσμών δεν υπάρχει πια. Οι αγορές έχουν κερδίσει έδαφος. Το υφιστάμενο παγκόσμιο σύστημα χρειάζεται γι' αυτό μηχανισμούς που ελέγχουν τις διεθνείς αγορές, κανόνες για να καταπολεμείται η διεθνής κερδοσκοπία και κέντρα πολιτικής εξουσίας που να είσαι σε θέση να επιβάλλουν συμπεριφορές τις αγορές ώστε να προστατεύονται τα συμφέροντα των πολιτών. Η πολιτική ένωση είναι αναγκαία.

Η πολιτική αντιμετώπιση των προβλημάτων της Ευρωζώνης είναι γι' αυτό αναπόσπαστα δεμένη με την οικονομική θεώρησή τους. Οι ρυθμίσεις για τον έλεγχο της κρίσης, οι κοινοί δημοσιονομικοί κανόνες, το κοινό πλαίσιο για την σύνταξη των προϋπολογισμών θα πρέπει να νοούνται και να εφαρμόζονται σε συνάρτηση με την ευρύτερη επιδίωξη για μια κοινή πορεία. Οι υποχρεώσεις που ανέλαβε κάθε μέλος με τη συμμετοχή του και τα δικαιώματα που απέκτησε είναι συναρτημένα με τη δέσμευση για αμοιβαία αλληλεγγύη και την επιδίωξη του κοινού συμφέροντος της Ένωσης. Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είναι ούτε μια λέσχη όπου μόνον οι εκλεκτοί έχουν λόγο ούτε μία συνένωση κρατών που διοικείται με διαταγές από μια Αρχή με υπερεξουσίες. Είναι ένα κοινό εγχείρημα ελευθερίας, ανάπτυξης και προσαρμογής στις νέες παγκόσμιες συνθήκες.

Εάν οι χώρες που βρίσκονται σε κρίση είχαν διατηρήσει το νόμισμά τους θα ήταν σε θέση να το υποτιμήσουν ώστε να γίνουν πάλι ανταγωνιστικές και να ανακάμψουν σε λίγα χρόνια. Αυτό δεν είναι πια δυνατό. Τα κράτη σε κρίση πρέπει να εφαρμόσουν για πολύ χρόνο μια αυστηρή πολιτική λιτότητας και εκτεταμένες διαρθρωτικές αλλαγές. Θα πρέπει όμως να επισημανθεί επίσης ότι μια περιοριστική πολιτική με αρνητικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη δεν αποφεύγεται με μια υποτίμηση. Χωρίς περιορισμούς ο πληθωρισμός που ακολουθεί την υποτίμηση ακυρώνει τα κέρδη της. Μια τέτοια εξέλιξη οδηγεί επίσης σε ύφεση, κοινωνική αναταραχή, στην ανάδειξη πολιτικών δυνάμεων που διαμαρτύρονται κατά της συμμετοχής στην Ευρωζώνη, της απώλειας αξιοπιστίας και της χρόνιας στασιμότητας.

Η οικονομική κρίση και ύφεση στη νότια Ευρώπη δεν αντιμετωπίστηκαν με πειστικό τρόπο. Εάν η λιτότητα στο Νότο είχε συνδεθεί με δημοσιονομική επέκταση στο Βορρά η συνολική δημοσιονομική επίδοση της Ευρωζώνης θα ήταν με μακροοικονομικούς όρους ουδέτερη. Αυτό δεν συνέβη. Από τη στιγμή που ο Βορράς εφάρμοσε πολιτική λιτότητας η Ευρωζώνη οδηγήθηκε σε ύφεση. Σημαντικά μέτρα που να αφορούν τις χώρες του Νότου δεν έχουν ληφθεί ακόμη. Η αντιμετώπιση των αιτιών της κρίσης παραμένει αναγκαία. Η διαφορά των επιπέδων ανάπτυξης μεταξύ του κέντρου και της περιφέρειας της Ένωσης θέτει σε κίνδυνο την ενότητα της Ευρωζώνης και την ύπαρξη του ευρώ. Η Ευρωζώνη είναι ένα επίτευγμα το οποίο για οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς λόγους σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να ανατραπεί. Μία επιστροφή σε διαφορετικά νομίσματα των χωρών μελών της ούτε χρήσιμη ούτε δυνατή είναι.

Στις αρχές του χρόνου όλες οι ελπίδες για μια αποτελεσματική πρωτοβουλία κατά της οικονομικής στασιμότητας που είχε επικρατήσει στην Ευρωζώνη στράφηκαν προς την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ). Η ΕΚΤ είχε επιτύχει ήδη προ δύο ετών την ομαλοποίηση των χρηματοπιστωτικών αγορών μόνο με μια δήλωση του προέδρου της. Ο Μάριο Ντράγκι είχε ανακοινώσει τότε, ότι θα έπαιρνε όλα τα απαραίτητα μέτρα, όποιο και αν ήταν το κόστος, για να στηρίξει το ευρώ. Οι αγορές σταμάτησαν την κερδοσκοπία φοβούμενες πιθανές ζημιές. Ο Ντράγκι δήλωσε επίσης το τέλος του 2013 ότι η ΕΚΤ θα προέβαινε ίσως στην αγορά ομολογίων των κρατών μελών για να αντιμετωπίσει την έλλειψη ρευστότητας που αποτελεί την κύρια αιτία των οικονομικών προβλημάτων. Θα επιδίωκε την λεγόμενη «ποσοτική ελάφρυνση». Πολλά κράτη μέλη πρόβαλαν αμέσως αντιρρήσεις στο πιθανό αυτό βήμα. Κατά τη γνώμη τους το καταστατικό της ΕΚΤ δεν επέτρεπε μια τέτοια ενέργεια. Η δημόσια συζήτηση για το θέμα είχε ως αποτέλεσμα σειρά αρνητικών σχολίων για την κατάσταση της Ευρωζώνης. Πολλοί υποστήριζαν ότι η ηγεσία της δεν αναλαμβάνει τις ευθύνες οι οποίες την βαρύνουν σύμφωνα με τις Συνθήκες. Η ΕΚΤ αντίθετα ανέλαβε τον ρόλο κυβέρνησης χωρίς όμως να υφίστανται οι προϋποθέσεις για να ανταποκριθεί σε αυτό. Η ΕΚΤ ανακοίνωσε στις 22 Ιανουαρίου 2015 ένα πρόγραμμα αγοράς ομολόγων ύψους 60 δις ευρώ μηνιαίως με χρονικό ορίζοντα από το φετινό Μάρτιο έως τον Σεπτέμβριο του 2016 και με συνολικό μέγεθος 1,1 τρις. Τον κίνδυνο μη αποπληρωμής των ομολόγων θα έχει η κάθε εθνική τράπεζα για τα ομόλογα της χώρας της κατά 80%, ενώ η ΕΚΤ και συνεπώς όλες οι χώρες-μέλη από κοινού κατά 20%. Οι κρίσεις για την κίνηση ήταν στην πλειοψηφία τους θετικές. Όλοι όμως επεσήμαιναν ότι η έκβαση του εγχειρήματος είναι αβέβαιη και πάντως δεν λύνει το πρόβλημα της οικονομικής διακυβέρνησης.

Ζητούμενο είναι ένας νέος τρόπος λειτουργίας της Ένωσης. Στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη οικονομία, όπου οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνδέσεις μεταξύ των κρατών έχουν πάρει πρωτόγνωρη έκταση, η επιστροφή στην απόλυτη αυτονομία δεν είναι πια δυνατή. Η συμβίωση, η συνεργασία, ο συντονισμός των πολιτικών, οι κοινές στοχεύσεις αποτελούν αδήριτη αναγκαιότητα. Στο σύμπλεγμα που συνιστά η Ένωση πρόβλημα δεν είναι η επανάκτηση της χαμένης αυτονομίας, αλλά η διαμόρφωση μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής που ταιριάζει στις σύγχρονες συνθήκες υπέρβασης των συνόρων και ανταποκρίνεται ταυτόχρονα στις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες των πληθυσμών της Ένωσης. Είναι η εφεύρεση τρόπων συνεργασίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο ώστε να είναι εφικτή η προσαρμογή του ευρύτερου οικονομικού κοινωνικού συστήματος στα αιτήματα και στις αξίες των πολιτών, η οικονομική αποτελεσματικότητα με έλεγχο της αγοραίας οργάνωσης, η ανάπτυξη με δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος, η δημοκρατική οργάνωση με ουσιαστικές δυνατότητες συμμετοχής. Ζητούμενο είναι η πολιτική της ευρωπαϊκής πολιτείας στη υπερεθνική ευρωπαϊκή εποχή που θα εξασφαλίζει τόσο τις ιδιαιτερότητες του κάθε κράτους μέλους, όσο και την πραγματοποίηση των κοινών σκοπών.

Η οικονομική διακυβέρνηση και τα μόνιμα μέτρα αντιμετώπισης των κρίσεων απαιτούν σε κάθε περίπτωση αλλαγές στις Συνθήκες. Προθυμία όμως για τροποποιήσεις των Συνθηκών δεν υπάρχει ούτε στους πολιτικούς ούτε στους πολίτες. Η τελευταία αλλαγή, που οριστικοποιήθηκε το 2009 και είναι γνωστή ως Συνθήκη της Λισσαβόνας, ήταν αποτέλεσμα μακρών διαπραγματεύσεων, της απόρριψης ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος και σφοδρών αντιπαραθέσεων σχεδόν επί μια δεκαετία. Η μεταφορά εξουσιών από τα κράτη μέλη στα όργανα της Ένωσης είναι μεν μια αναπόφευκτη πορεία αλλά συναντά έντονες αντιδράσεις ιδίως στις μικρές χώρες και αυτές που δεν ανήκουν στην Ευρωζώνη. Οι πολίτες, αν και θέλουν να προχωρήσει η οικονομική ενοποίηση, δεν αποδέχονται να υπάρχει μια υπέρτερη οικονομική εξουσία που θα μπορεί να αποφασίζει για θέματα της χώρας τους αγνοώντας την άποψη της κυβέρνησης ή του κοινοβουλίου τους. Η ευρωπαϊκή πολιτική θεωρούν ότι περιορίζει τα κράτη μέλη στην προσπάθεια να ανταποκριθούν στις ανάγκες των πολιτών τους. Το επίκεντρό της είναι η ελεύθερη λειτουργία της αγοράς και όχι η διόρθωση των συνεπειών της αγοραίας οργάνωσης. Η κοινωνική δικαιοσύνη πάσχει. Αλλά και η δημοκρατία υποφέρει.

Για να ξεπερασθεί η σημερινή αποστασιοποίηση από τα ευρωπαϊκά προβλήματα δεν αρκούν η «τραπεζική ένωση» ή η συμμετοχή του Ευρωκοινοβουλίου στη λήψη των αποφάσεων. Ο Ζ. Ντελόρ έλεγε ότι «οι άνθρωποι δεν μπορούν να ερωτευτούν μια ενιαία αγορά». Χρειάζονται ιδέες και προτάσεις που θα προκαλέσουν σε όλες τις χώρες μια ευρύτερη κινητοποίηση για την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Θα πρέπει να προσδιορίσουμε και να εξηγήσουμε ποιο μέλλον επιδιώκουμε σε σχέση με το σήμερα. Να πείσουμε, ότι την εποχή της παγκοσμιοποίησης δεν θα μπορέσουμε να αντιμετωπίσουμε τον ανταγωνισμό των ΗΠΑ, της Κίνας και άλλων χωρών με εκατοντάδες εκατομμύρια πληθυσμό, αν επιμένουμε στην πολυδιάσπαση, σε κρατίδια, στους εθνικούς εγωισμούς και στην μονήρη πορεία του κάθε κράτους. Η ιστορία της ηπείρου μας με τους συνεχείς πολέμους, τις ηγεμονικές επιδιώξεις και τις εθνικιστικές εξάρσεις της δυσκολεύει την κατανόηση ενός «αφηγήματος για το κοινό μέλλον». Αλλά χωρίς αυτό δεν θα μπορέσουμε να διατηρήσουμε και να βελτιώσουμε τον κοινό τρόπο ζωής με τις ελευθερίες, τις δυνατότητες και τις αξίες του.

Η αναζήτηση νέου πλαισίου λειτουργίας της Ευρωζώνης δεν θα πρέπει να ξεκινά από το ερώτημα, αν πρέπει να επιδιωχθεί μια ομοσπονδία ή μια συνομοσπονδία. Η ευρωπαϊκή ενοποίηση δεν πρόκειται να επιτευχθεί με εφαρμογή ιστορικών παραδειγμάτων όπως είναι οι ΗΠΑ ή η Ομοσπονδιακή Γερμανία. Η σύγχρονη μεταεθνική πραγματικότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει ήδη διαμορφώσει μια πολυεπίπεδη δομή υπερεθνικής διακυβέρνησης. Η σημερινή μορφή της δεν αποτελεί όμως το οριστικό πλαίσιο. Το πλαίσιο αυτό συνεχώς εξελίσσεται. Τα κράτη μέλη παραχωρούν όλο και νέες εξουσίες και συμφωνούν σε νέες ρυθμίσεις υπό την πίεση της συνεχούς αλλαγής των συνθηκών. Οι επιπτώσεις στην αυτονομία και στους τρόπους συνεργασίας τους είναι συνεχείς. Τελευταίο παράδειγμα αποτελεί το σύστημα συμπαράστασης σε κράτη που βρέθηκαν σε οικονομική κρίση. Το σύστημα αυτό άρχισε να ισχύει το 2010 και τροποποιήθηκε επανειλημμένα τα επόμενα χρόνια παρ' όλη τη σιωπή των Συνθηκών ως προς την αντιμετώπιση των σχετικών θεμάτων. Η εξέλιξη αυτή πραγματοποιήθηκε επίσης παρά τη βασική αρχή ότι το κάθε κράτος είναι αυτό και μόνο υπεύθυνο για τα δικά του χρέη. Τέλος, ο επιδιωκόμενος στόχος σε όλη τη διάρκεια της προσπάθειας δεν ήταν σαφής και ταυτόχρονα υπήρχε σειρά αντιρρήσεων στην πραγματοποίησή του από διάφορα κράτη μέλη.

Το παράδειγμα αυτό είναι χαρακτηριστικό της μεταβατικής κατάστασης που δημιουργήθηκε κατά την πορεία της σταδιακής ενοποίησης. Από τη μια μεριά το εθνικό κράτος δεν έχει πολλές φορές τη δυνατότητα να πάρει τα απαραίτητα μέτρα διότι οι αρμοδιότητες ανήκουν

στα κεντρικά ευρωπαϊκά όργανα και η ενοποίησή του στέρησε μέσα που άλλοτε διέθετε, όπως ήταν οι έλεγχοι συναλλάγματος. Από την άλλη μεριά τα ευρωπαϊκά όργανα δεν έχουν τις νομικές ή τεχνικές δυνατότητες να επεμβαίνουν αποτελεσματικά στις εξελίξεις. Υπάρχει ταυτόχρονα έλλειμμα εξουσίας και αποτελεσματικότητας τόσο σε εθνικό όσο και σε υπερεθνικό επίπεδο.

Η κατάσταση αυτή συναρτάται με την ύπαρξη δημοκρατικού ελλείμματος στην Ευρωζώνη. Ο Γιούργκεν Χάμπερμας, ο Μάρτιν Γούλφ, ο Γιόσκα Φίσερ και πολλοί άλλοι έχουν τονίσει σωστά, ότι η εξουσία έχει συγκεντρωθεί στα χέρια των κυβερνήσεων των χωρών που χορηγούν τα δάνεια, ιδίως της Γερμανίας, και τριών γραφειοκρατικών μηχανισμών, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Τονίζουν ότι οι λαοί, ιδίως των χωρών που υπέστησαν μια αυστηρή πολιτική λιτότητας δεν μπορούν να ασκήσουν επιρροή στις χώρες αυτές και τους μηχανισμούς αυτούς. Οι πολιτικοί τους που οφείλουν να τους λογοδοτούν είναι επίσης χωρίς ισχύ. «Το διαζύγιο μεταξύ υποχρέωσης λογοδοσίας και εξουσίας προσβάλλει κάθε έννοια δημοκρατικής διακυβέρνησης». Η κρίση της Ευρωζώνης δεν είναι λοιπόν μόνον κρίση οικονομική, είναι και κρίση δημοκρατικής νομιμοποίησης και λογοδοσίας. Η δημοκρατία αποτελεί αναγκαιότητα, εάν θέλουμε η Ευρωπαϊκή Ένωση να γίνει δεκτή από τους πολίτες της και να εκφράζει τα συμφέροντά τους. Διαφορετικά η κρίση εμπιστοσύνης που υπάρχει σε πολλές χώρες της Ευρώπης θα εξαπλωθεί και θα ματαιώσει το ευρωπαϊκό σχέδιο.

Ο νέος πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Γιούνκερ τόνισε, αμέσως αφού ανέλαβε το αξίωμά του, ότι είναι αναγκαίο να εφαρμοσθεί μια νέα πολιτική. Το σημαντικότερο από τα μέτρα που πρότεινε ήταν η πραγματοποίηση επενδύσεων ύψους 300 δις ευρώ. Αυτή τη στιγμή η προσπάθεια διαμόρφωσης αυτού του σχεδίου βρίσκεται σε εξέλιξη. Υπάρχουν όμως πολλές δυσκολίες για επιλογή των επιβεβλημένων επενδύσεων όπως και για τη χρηματοδότησή τους. Μέχρι στιγμής το ποσό που είχε εξευρεθεί δεν ξεπερνά τα 50 δις ευρώ.

Επενδύσεις είναι οπωσδήποτε αναγκαίες αλλά και η αναμόρφωση του τρόπου διακυβέρνησης της Ευρωζώνης και της Ένωσης είναι επίσης επιβεβλημένη. Έχουν γίνει πολλές προτάσεις. Θα αναφέρω δυο ιδιαίτερα ριζοσπαστικές, που όμως δείχνουν το μέγεθος των αναγκαίων αλλαγών.

Τον Οκτώβρη του 2013 μια ομάδα γερμανών οικονομολόγων και νομικών, γνωστή ως Glienicke Gruppe (Ομάδα Glienicke), δημοσίευσε κείμενο με τίτλο «Προς μια Ένωση του Ευρώ». Σ' αυτό υπέδειξε μια σειρά από αναγκαίες αλλαγές στους θεσμούς της Ευρωζώνης. Αναφέρω τις πιο σημαντικές:

- Η Ευρωζώνη οφείλει να διαθέτει μια καλά οργανωμένη τραπεζική Ένωση. Ο μηχανισμός εξυγίανσης των τραπεζών θα πρέπει να καθιστά υπεύθυνους για την αναδιάρθρωση τους πιστωτές των τραπεζών. Οι φορολογούμενοι θα καλούνται να συμβάλουν μόνον εάν άλλη λύση δεν είναι δυνατή.
- Η νομισματική Ένωση δεν θα γνωρίσει σταθερότητα εάν δεν θεσμοθετηθεί ένας μηχανισμός μεταφοράς πόρων μεταξύ των κρατών. Ο μηχανισμός αυτός σταθεροποίησης είναι αναγκαίος για να αντιμετωπίζονται οι δημοσιονομικές επιπτώσεις μιας δραματικής ύφεσης. Καταστάσεις οι οποίες θα οδηγούν ένα κράτος της Ευρωζώνης να επιβάλει δρακόντεια μέτρα στον πληθυσμό του θα πρέπει να αποτελούν την εξαίρεση.
- Η Ευρωζώνη χρειάζεται μια αποτελεσματική οικονομική κυβέρνηση. Η κυβέρνηση αυτή θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να επεμβαίνει ανάλογα με τις περιστάσεις στη δημοσιονομική αυτονομία των κρατών. Εάν ένα κράτος δεν τηρεί τους συμφωνημένους κανόνες σταθερότητας η κυβέρνηση θα πρέπει να καθορίζει το ύψος του περιορισμού των δαπανών. Κάθε κράτος θα ορίζει σ' αυτήν την περίπτωση ποιες δαπάνες θα περιορισθούν.
- Η οικονομική κυβέρνηση θα διαθέτει προϋπολογισμό για την παροχή δημοσίων αγαθών, όπως δημόσια έργα ή χρηματοδοτήσεις ερευνών ή τη στήριξη των κρατών μελών όταν προβαίνουν σε μεταρρυθμίσεις.
- Η οικονομική κυβέρνηση θα πρέπει να εκλέγεται από ένα Ευρωκοινοβούλιο. Θα το αποτελούν είτε μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου των κρατών μελών είτε βουλευτές των εθνικών κοινοβουλίων. Με τον τρόπο αυτό ο έλεγχος των δημοσίων δαπανών του κάθε κράτους μέλους συνεχίζει να πραγματοποιείται από τα εθνικά κοινοβούλια.

Μια ομάδα γάλλων οικονομολόγων με επικεφαλής τον Thomas Piketty δημοσίευαν τον Μάιο του 2014 ένα «Μανιφέστο για την Ευρώπη», το οποίο ασπάζεται πολλές από τις προτάσεις της ομάδας Glienicke.

Κατά το Μανιφέστο η οικονομική κυβέρνηση της Ευρωζώνης θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να θεσπίσει ένα κοινό ευρωπαϊκό φόρο για να καλύψει τις ανάγκες του προϋπολογισμού της και να πραγματοποιεί τα έργα για τα οποία αποφασίζει η ίδια. Προτείνεται ο φόρος αυτός να είναι τμήμα του φόρου επί των επιχειρηματικών κερδών που θα επιβάλλεται σε όλη την Ευρωζώνη. Εάν ο φόρος είναι 20% επί των κερδών ή και υψηλότερος το 10% θα καταβάλλεται απ' ευθείας στην ευρωπαϊκή κυβέρνηση.

Το Μανιφέστο υπογραμμίζει ότι ο μόνος τρόπος για να αντιμετωπιστεί η κρίση χρέους είναι να καταστούν κοινά όλα τα χρέη, τα οποία υπερβαίνουν το 60% του ΑΕΠ κάθε χώρας, εφόσον καλύπτονται ορισμένες πολιτικές προϋποθέσεις από τη χώρα. Αυτές θα ορίζονται κατά περίπτωση. Το πότε και με ποιους ρυθμούς θα εξοφληθεί αυτό το κοινό χρέος θα αποφασίζεται από το Κοινοβούλιο του ευρώ.

Η από κοινού ανάληψη των χρεών των κρατών μελών είναι ένα από τα πιο κρίσιμα θέματα μιας κοινής οικονομικής πολιτικής. Ορισμένα κράτη αντιτίθενται έντονα σε οποιαδήποτε τέτοια ρύθμιση υποστηρίζοντας ότι θα αποτελεί προτροπή προς ορισμένα κράτη να μην εκτελούν τις υποχρεώσεις τους και να επιβαρύνουν τα κράτη που θα ακολουθούν την κοινή πολιτική. Η ένσταση αυτή παραβλέπει τις υπάρχουσες ανισότητες και το γεγονός ότι, αν δεν υπάρξει πολιτική βαθμιαία υπέρβασή τους, η πολιτική και οικονομική ενοποίηση δεν θα είναι πραγματοποιήσιμη.

Οι προτεινόμενες αλλαγές δεν έχουν συζητηθεί μέχρι σήμερα από τα κράτη μέλη. Η πάγια πρακτική που έχει επιβάλει η διακυβερνητική μέθοδος είναι οι μακρόχρονες διαπραγματεύσεις στις οποίες αποτιμώνται λεπτομερειακά οι επιπτώσεις αλλαγών και οι πιθανές λύσεις. Η διαδικασία λήψης αποφάσεων στην Ένωση είναι γι' αυτό, και θα είναι, εξαιρετικά δυσκίνητη. Ο Πιζανί Φερύ διαπιστώνει: «τα καθοδηγητικά μέλη της Ένωσης έχουν καταδικάσει την Ένωση να πειραματίζεται με λύσεις πολιτικά αποδεκτές αλλά επιβαρυντικές για την ταχύτητα λειτουργίας και αποτελεσματικότητα του όλου συστήματος. Η πρόοδος ως εκ τούτου είναι βαθμιαία, αργή και επίπονη. Με τον τρόπο αυτό δεν εξασφαλίζεται μια αποτελεσματικότερη και δημοκρατικότερη κυβερνητική δομή». Η διακυβερνητική μέθοδος ως μόνιμος τρόπος συνεννόησης δεν αποτελεί λύση. Το αποδεικνύουν τα χρόνια της κρίσης. Το αναδεικνύει η παγκοσμιοποίηση που απαιτεί καθαρές και γρήγορες αποφάσεις.

Πολλοί σχολιαστές των πρόσφατων εξελίξεων στην Ε.Ε. έχουν ήδη εκφραστεί υπέρ μιας βαθμιαίας προσέγγισης σε νέες μορφές συνεργασίας. Η οικονομική διακυβέρνηση αποτελεί ένα βήμα για να ενισχυθεί η συνεργασία, να εξετασθούν τρόποι επίλυσης διαφορών ως προς τις ακολουθητέες πολιτικές και να διευρυνθεί η δημοκρατική λογοδοσία των ευρωπαϊκών οργάνων δια της ανάδειξης του ρόλου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Οι εμπειρίες που θα αποκτηθούν στη διάρκεια αυτής της διαδικασίας θα επιτρέψουν να σχεδιαστεί το επόμενο βήμα ενοποίησης με πολύ μεγαλύτερη επιτυχία.

Παρά τις διαφορές στα επιμέρους σκεπτικά των προτάσεων και σχολίων είναι γενικότερη η συμφωνία ότι η έξοδος από την κρίση επιβάλλει πάντως «την φυγή προς τα εμπρός» δηλαδή στην κατεύθυνση της οικονομικής διακυβέρνησης και της πολιτικής ενοποίησης. Αυτός είναι ο στόχος που πρέπει με σοβαρότητα και επιμονή να επιδιώξουμε. Το ελληνικό πρόβλημα δεν ήταν μία ατυχία στην πορεία της Ένωσης, η παρεκτροπή που ανέτρεψε ένα καλά σχεδιασμένο εγχείρημα. Ήταν ο καταλύτης που ανέδειξε τις αδυναμίες της μέχρι τώρα λειτουργίας της Ε.Ε., την ανάγκη μιας συνεχούς διαμόρφωσης των θεσμών της ώστε να επιτευχθεί ο ευρύτερος στόχος μιας ουσιαστικής πολιτικής και οικονομικής Ένωσης.